

Opdat wij niet vergeten

INWONERS VAN HILVERSUM, DIE HET
LEVEN LIETEN IN HUN VERZET
TEGEN DE DUITSE OVERWELDING

1940 - 1945

P. M. BONNIKE
C. J. TEN BOOM
D. J. BUIS
W. F. DASSELAAR
G. A. DEGENS
W. DULL
P. VAN DIJK
J. H. VAN GANGELEN
K. HANNEMA
F. HOVIUS
J. D. JANSSEN
C. F. W. KOEKEBACKER
C. J. DE KUP
F. VAN DER LAAKEN
D. LOPES DIAS
J. W. OUDENALLER
TH. W. LA RIVIÈRE
A. SAUER
J. STROES
G. VAN STRIJLAND
H. J. VERNHOUT
J. A. C. B. VERSCHURE
A. G. VAN DER WEL
I. WESSEL
R. P. WIRIX

OPDAT WIJ NIET VERGETEN

PIETER BROERTJES
MARGOT KISTEMAKER

OP DAT WIJ NIET VERGETEN

Verhalen van
25 verzets-
helden
van Hilversum

Hilversum
Mediastad

Hilversum
Verloren 2018

ISBN 978-90-8704-729-0

© 2018 Gemeente Hilversum/Pieter Broertjes
Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

© Voorwoord: Jolande Withuis

Vormgeving: Rombus
Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Druk: Wilco, Amersfoort

Inhoudsopgave

Voorwoord [Jolande Withuis]	7
Inleiding	11
P.M. Bonnike	17
C.J. ten Boom	18
D.J. Buis	20
W.F. Dasselaar	22
G.A. Degens	23
W. Dull	24
P. van Dijk	25
J.H. van Gangelen	26
K. Hannema	27
F. Hovius	30
J.D. Janssen	32
C.F.W. Koekebacker	34
C.J. de Kup	35
F. van der Laaken	36
D. Lopes Dias	37
J.W. Oudenaller	41
Th.W. la Rivière	42
A. Sauer	43
J. Stroes	44
G. van Strijland	46
H.J. Vernhout	48
J.A.C.B. Verschure	49
A.G. van der Wel	52
I. Wessel	53
R.P. Wirix	55
Register op persoonsnamen	57

Voorwoord

‘Een beetje magertjes’. Zo kenschetst burgemeester Pieter Broertjes de herdenking van de Tweede Wereldoorlog zoals die er in Hilversum rond 1970 uit zag. Gelukkig waren er in en rond het gemeentebestuur enkele betrokken burgers die vreesden dat met zo’n lauwe herdenking het verzet tegen de nazi’s uit het geheugen zou verdwijnen. Zij namen het initiatief er meer van te maken. Een van de resultaten van hun activiteiten was dat er op 4 mei 1982 in de Burgerzaal van het Raadhuis een witmarmeren plaquette werd onthuld met de namen van vijftientig Hilversumse verzetsstrijders. Eerder waren naar hen de straten in een nieuwe wijk vernoemd, nu zijn deze vijftientig de hoofdpersonen van dit boekje. De plaquette vormt bovendien het decor van de jaarlijkse plechtigheid waarmee Hilversum zijn doden herdenkt, een plechtigheid die inmiddels beslist niet meer als ‘mager’ valt te omschrijven.

Hilversum was anno 1970 geen uitzondering. Heel Nederland besteedt heden ten dage onvergelijkelijk veel meer aandacht aan ‘de’ oorlog dan in de jaren vijftig en zestig. Nadat de bezettingstijd in de eerste jaren nog intensief was herdacht, toen bijvoorbeeld de berechting van oorlogsmisdadigers en collaborateurs in het nieuws was en de materiële gevolgen nog dagelijks

voelbaar waren, zakte de belangstelling vanaf ongeveer 1948 weg. Dat had een aantal oorzaken.

8

Zo kende Nederland geen veteranentraditie. Wij hadden niet meegedaan aan de Eerste Wereldoorlog en beschikten niet over kant-en-klare recepten voor ceremonies, onderscheidingen en andere eerbewijzen. Bovendien had Nederland in die 'jaren van tucht en ascese' (de uitdrukking is van historicus Hans Blom) een afkeer van poespas. Ook de voormannen van het voormalig verzet vonden dat het normale leven moest worden hernomen. Beter dan te blijven steken in het verleden, was het alle energie in te zetten voor de wederopbouw. De invulling van 4 en 5 mei was al meteen vanaf 1946 onderwerp van getrek en gemier – was het niet om de zondagsrust dan wel om de kosten. Achtereenvolgende kabinetten wilden van die plechtigheden af of wilden Bevrijdingsdag bijvoorbeeld op 30 april vieren, samen met Koninginnedag. Pas in 1990 werd 5 mei een Nationale Feestdag.

Ten minste zo belangrijk waren de internationale politieke ontwikkelingen. Met de Koude Oorlog veranderde de Bondsrepubliek Duitsland van vijand in bondgenoot. Dit versterkte de neiging om de oorlog tot voltooid verleden tijd te verklaren. De Tweede Wereldoorlog werd gedefinieerd als – allereerst – een strijd tegen een totalitair regime en er was nu een nieuwe totalitaire vijand: het communisme. De communisten, die als 'goed' uit de oorlog waren gekomen, werden zelfs uit de Vereniging van Ex-Politieke Gevangenen en het bestuur van de Stichting 1940-1945 gezet.

Dit alles veranderde na ongeveer 1970. De Koude Oorlog ebde weg, de aandacht voor de bezettingstijd nam spectaculair toe en de Jodenvervolgning kwam meer op de voorgrond te staan. Die ontwikkeling werd internationaal ingezet met het proces tegen Adolf Eichmann (1961), in Nederland gevolgd door Loe de Jongs tv-serie 'De Bezetting' (tussen 1960 en 1968) en Pressers fameuze studie *Ondergang* (1965).

Zij raakte in een stroomversnelling door de opwinding rond de 'Drie van Breda' in 1972. De onverwacht massale en emotionele protesten tegen het voorstel van minister van Justitie Van Agt om de laatste drie nog vastzittende Duitse oorlogsmisdadigers te laten gaan, maakten duidelijk dat veel landgenoten nog steeds leden onder hun oorlogservaringen. De nieuwe term 'concentratiekampsyndroom' raakte ingeburgerd. Parallel aan het verdwijnen van de mentaliteit van tucht en ascese groeide de belangstelling voor de belevissen en gevoelens van individuele overlevenden.

Er werd, kortom, niet alleen meer maar ook anders herdacht.

Terug naar de vijftientig. Hun namen werden midden jarig vijftig zorgvuldig geselecteerd, maar dan wel met de zorgen van die tijd. De adviescommissie maande v&w om met 'grote voorzichtigheid' te kiezen, schrijft Broertjes in zijn inleiding. De gemeente moest haar eerbeton beperken 'tot hen die door moedig gedrag tegenover de bezetter het leven lieten en derhalve aanspraak [konden] maken op de titel verzetsheld.'

Die formulering sloot om te beginnen de joodse slachtoffers uit. Zij werden immers niet vermoord om wat ze deden maar om wat ze in nazi-ogen waren: een verderfelijk ras. (Inmiddels wordt in sommige plaatsen alsnog gepoogd de namen van de vermoorde joodse ingezetenen te achterhalen.)

De formule bood tegelijk een handvat om communisten te negeren die allereerst om hun levensovertuiging waren gestorven. Ik weet zo al twee Hilversummers die wellicht daarom niet in aanmerking kwamen voor een straatnaam: Martinus Letterie en Jan Nobbe werden al op 25 juni 1941 gearresteerd. Hun namen stonden op lijsten van antifascisten die de politie in de jaren dertig had aangelegd. Letterie bezweek een half jaar later in het kamp Neuengamme, hij was drieëndertig; Nobbe, net wat ouder, overleed, eveneens in 1942, in Dachau.

Wie automatisch en zonder dat er een aanmaning voor nodig was over het hoofd werden gezien, waren de verzetsvrouwen, en ook die blinde vlek typeert de tijd.

Dat de lijst selectief is, doet aan de waarde van het voorliggende boek niet af. Wij zijn niet meer louter geïnteresseerd in de namen van de ‘gevallenen’. Wij willen verhalen over mensen van vlees en bloed, die zich vaak gesteld zagen voor moeilijke dilemma’s. Zo kon de vrouw van Jan Stroes weinig enthousiasme opbrengen voor diens gevaarlijke acties, temeer daar hij soms ook zijn kinderen inschakelde. Zo’n detail maakt de ongerustheid en onderlinge spanningen invoelbaar die, soms jarenlang, binnen verzetsgezinnen hebben geheerst. En dan de kinderen Dasselaar – hun vader pleegde in de gevangenis zelfmoord om te voorkomen dat hij zou doorslaan. Hun moeder werd ook gepakt. Wat moet zij zich een zorgen hebben gemaakt. En dan wist ze vermoedelijk niet eens dat haar kinderen werden ‘heropgevoed’ in een NSB-gezin.

Vijfentwintig voortijdig afgebroken levens – talloze rouwende nabestaanden. Door dit boekje weten wij nu dat de oudste man op de plaquette achtenzestig was en maar liefst zes van hen nog geen dertig – net aan hun leven begonnen. De jongste is in zekere zin tegelijk het meest tragisch: Paulus Marie Bonnike werd kort voor de bevrijding doodgeschoten door leden van de SD. Maar niemand weet waar ze zijn lichaam hebben begraven. Het moet ergens tussen Zeist en Woudenberg zijn. Bonnike staat sedert 24 april 1945 te boek als vermist. Er is alle reden om Pieter Broertjes en Margot Kistemaker erkentelijk te zijn. Dankzij hun speurwerk hebben de vijfentwintig namen een gezicht gekregen.

Jolande Withuis
[sociologe, feministe en schrijfster]

Inleiding

De jaarlijkse 4 mei-herdenking in Hilversum was een beetje magertjes geworden. Er was de stille tocht vanuit het Raadhuis naar het Rosarium en de kranslegging bij het monument. Geen toespraken, alleen bloemen. Eind jaren zeventig ontstond de roep om er iets meer van te maken en vooral om de jeugd erbij te betrekken. Het risico was anders groot dat de herdenking van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog – vanwege gebrek aan belangstelling bij volgende generaties – langzaam zou verdwijnen.

De jonge gemeenteambtenaar Johan de Lange werkte in die tijd op de afdeling onderwijs en onderhield de contacten met de schooldirecteuren. In dat overleg ontstond de gedachte een lesprogramma te maken over de verzetshelden van Hilversum. Naar enkelen van hen zijn in de jaren vijftig straatnamen vernoemd in Hilversum Noord, de wijk 'over het spoor'. Een mooie kapstok om een les aan op te hangen: wie was Lopes Dias van de Lopes Diaslaan?

Via zijn vader, het PvdA-raadslid Johannes de Lange, kreeg hij contact met vvd-wethouder en oud-verzetsheld Sebil (Bill) Minco: een man met een enorme staat van dienst. Hij overleefde de oorlog ternauwernood en werd uiteindelijk bevrijd in het concentratie-

kamp Dachau. Over zijn oorlogsjaren schreef hij het beklemmende boek *Koude voeten*.

Aan de keukentafel bij de De Langes thuis spraken senior en junior regelmatig met Minco over de vraag, hoe de herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog levend te houden. Zij richtten in de loop van 1980 de werkgroep Herdenking mei 1940-1945 op. En zij maakten – voor alle Hilversumse scholieren – een boekje over de verzetshelden uit Noord. De titel luidde: *Mei 45-80*. In het voorwoord schrijven ze: ‘Naar sommigen van hen zijn in Hilversum straten genoemd. Niet alle namen van Hilversumse verzetsslachtoffers kunnen worden genoemd, want ze zijn niet allen bekend. Zij, die wel bekend zijn en naar wie een straat is genoemd, worden hier vermeld. Door de bekende namen hier nog eens te noemen worden alle Hilversummers geëerd, die in de oorlog zijn omgekomen. Opdat ook jij, die nu in een vrij land leeft, nog eens aan hen denkt.’

De werkgroep ontplooidde meer activiteiten. Eind 1981 stelde zij voor – als logisch vervolg op het boekje – in de Burgerzaal van het Raadhuis een plaquette te laten aanbrengen met de namen van 25 verzetsmensen. Door de namen naar het ‘huis van de gemeente’ te brengen, zouden ze onder een breder publiek bekend worden. Wethouder Minco – hij was van 1978 tot 1982 wethouder financiën, economie en sport – stelde dat voor in de rondvraag van het college en kreeg direct toestemming van zijn collega’s. Wethouder gemachtigd heet dat in het jargon van openbaar bestuurders (nog altijd). Helaas zijn de notulen van die v&w-vergadering (19 januari 1982) met als agendapunt ‘Gedenkplaat in de Burgerzaal’ niet meer te vinden.

De kosten van de witmarmeren gedenkplaat (133 x 76 cm) bedroegen nog geen vijfduizend gulden. Op 4 mei 1982 heeft de toenmalige burgemeester Wietze van der Sluis tijdens de Bezinningsbijeenkomst aandacht gevraagd voor de plaquette en iets over de ontstaansgeschiedenis gezegd. De plaquette ‘Opdat wij niet vergeten’ was met een spotje extra uitgelicht. Geen toeters en bellen verder.

Interessant is om te achterhalen hoe die 25 namen – uitsluitend mannen – zijn geselecteerd. De gemeenteraad besloot op 8 november 1955 nieuwe straten in Hilversum Noord te vernoemen naar de namen van verzetsmensen. Daaraan ging een heel traject van advies vooraf. Allereerst werd de commissie voor de Straatnaamgeving om raad gevraagd. De nieuwe wijk in Noord werd uitgekozen omdat deze niet kon worden doorkruist door straten met andere namen dan die van de verzetsmensen. Over de mogelijke namen werd advies gevraagd bij menige verzetsorganisatie (onder meer de Stichting 1940-1945).

Een tweede commissie die het college van v&w en de raad adviseerde, de commissie voor Openbare Werken, maande tot grote voorzichtigheid bij de keuze van de namen. De keuze moest beperkt blijven tot hen die door moedig gedrag tegenover de bezetter het leven lieten en derhalve aanspraak kunnen maken op de titel verzetsheld. Ook pleitte deze commissie voor een zo breed mogelijke oriëntatie en overleg met het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, het latere NIOD.

In eerste instantie leverde de commissie-Straatnaamgeving zeventien namen aan. Het college besloot dit advies integraal over te nemen en door te sturen naar de raad. Op 1 juli 1959 stelde het college voor nog acht namen toe te voegen vanwege uitbreiding van het wegenplan in Noord. De raad bekrachtigde dat voorstel op 7 juli 1959. Dat maakte in totaal vijftwintig.

Helaas is niet te achterhalen waarom uitgerekend deze namen door de verschillende verzetsorganisaties werden aanbevolen en met welke argumenten. De commissie voor de Straatnaamgeving heeft geen eigen archief bijgehouden. Zo is ook niet te achterhalen of er discussie – mondeling of schriftelijk – over bepaalde namen heeft plaatsgehad. Wel is er sprake van een zekere – zij het grove – categorisering. Zo zijn er kandidaten voor de lijst geselecteerd in de categorieën Joden, onderduikers, illegale pers, studentenverzet, Ordedienst, radio en zenders, de groep De Waarheid en de groep Verheul. Opmerkelijk is dat er geen enkele vrouw

op staat terwijl ook zij soms heel gevaarlijk werk deden als onder meer koerierster. In de categorie communisten zijn er twee verzetshelden vernoemd: de heren Sauer en Koekebacker.

Een van de 25 namen is Ies Wessel, mijn oom. En daarmee is ook duidelijk waarom ik zo geïnteresseerd ben in de ontstaansgeschiedenis van de marmeren gedenkplaat in de Burgerzaal. Als kersverse burgemeester van Hilversum (benoemd op 6 juli 2011) was het voor mij ondenkbaar dat ik tijdens mijn eerste 4 mei-lezing in 2012 geen aandacht zou besteden aan de verwevenheid van mijn familie met Hilversum.

Mijn moeder en mijn oudste zusje zijn er geboren. Mijn vader en mijn vier grootouders liggen er begraven, toevallig ook in de naoorlogse wijk Hilversum Noord (op de Noorderbegraafplaats). Mijn beide grootvaders waren respectievelijk huisarts en specialist (radioloog) in Hilversum.

Het wrange van de dood van mijn oom is dat hij twee dagen na de bevrijding in Utrecht, vlak bij het Rosarium, is doodgeschoten door vluchtende Duitsers. Met hem verloren nog negen jonge jongens het leven op 7 mei 1945. Zij waren 's morgens vroeg op pad gegaan om de Duitsers te ontwapenen. Voor de stoep van het huis van NSB-leider Mussert werden ze uitgeschakeld.

Het idee ontstond om in de eerste termijn van mijn burgemeesterschap alle 25 namen weer tot leven te wekken. Wie waren deze mannen en wat maakt dat zij werden uitgekozen te worden vernoemd? Elke keer op 4 mei plaatste ik een of enkelen van hen op de voorgrond en vertelde ik iets over hun levensloop en ervaringen tijdens de oorlog. Dankzij grondig spitwerk van de jonge historica Margot Kistemaker is het gelukt de Hilversumse helden weer een gezicht te geven. Haar vasthoudendheid zorgde ervoor dat nieuwe feiten boven water kwamen. Het was een groot plezier met haar samen aan dit bijzondere project te werken.

Zo ontstond een kroniek van 25 geknakte levens: